

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
ІВАНА ОГІЄНКА

Історичний факультет

Кафедра історії України

Дипломна робота бакалавра
з теми:
**«ІВАН СІРКО: СУПЕРЕЧЛИВА ПОСТАТЬ
УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ XVII СТОЛІТТЯ»**

Виконала:
студентка IV курсу
напряму підготовки 032 Історія та Археологія
денної форми навчання
Роговська Діана Віталіївна

Науковий керівник:
кандидат історичних наук,
Степанков Віталій Валерійович

Рецензент:

Кам'янець-Подільський, 2021

ЗМІСТ

Вступ	3
Розділ 1. Історіографія та джерельна база дослідження	7
1.1. Історіографія проблеми.....	7
1.2. Джерельна база дослідження.....	21
Розділ 2. Основні віхи біографії Івана Сірка	28
2.1. Походження Івана Сірка.....	28
2.2. Початок військової кар'єри	34
Розділ 3. Політичні погляди кошового отамана в контексті подій Української революції XVII століття	39
3.1. Політична орієнтація козацького отамана та боротьба проти турецько-татарських орд.....	39
3.2. Останні роки життя Івана Сірка та його постать в історії України.....	55
Висновки	60
Список використаних джерел та літератури	63

ВСТУП

Актуальність теми. З відродженням і розбудовою України як самостійної незалежної держави особливого значення набувають нові підходи до висвітлення національного процесу та розвитку історичної думки через поборення помилкових схем і понять, заповнення «білих плям», повернення замовчуваних і забутих імен.

Назріла гостра необхідність комплексного підходу до спроб осягнення та тлумачення подій і особистостей минулого в історичній науці. Актуальність такого дослідження зумовлюється, зокрема, й незгасаючим інтересом до того яскравого явища, яким було козацтво. Запорізька Січ виростила колосально велику плеяду героїв-борців за козацькі свободи, які боролися проти уярмлення українського народу. Досить згадати таких видатних запорожців як Іван Підкова, Петро Сагайдачний, Іван Сулима, Максим Кривоніс тощо. Серед них яскраво вирізняється ім'я Івана Сірка. Відзначимо, що у 60–70-ті роки XVII ст. в Україні не було більш популярної людини, ніж Сірко. Неабияке значення має те, що в історії українського козацтва його вісім разів поспіль (хоча існує думка, що дванадцять) Запорізька Січ обирала його кошовим отаманом. Винятковим явищем у всесвітній історії воєнних баталій є те, що відважний кошовий отаман здобув у битвах більше п'ятдесяти перемог.

За радянських часів ім'я Івана Сірка було майже викинуто з історії. Існуючі наукові дослідження лише мимохідь згадували про кошового, а його бойові подвиги взагалі не відтворювалися у працях радянських істориків. Тому постать легендарного кошового отамана потребує сумлінного об'єктивного дослідження, осмислення його діяльності і політичних поглядів з точки зору не тільки сучасної історичної методології, а й історіографії.

На сьогоднішній день доволі гостро точиться полеміка щодо політичних поглядів Івана Сірка у розвитку тогочасної української держави. Історики досі задаються питаннями чи часом не Запорозька Січ в 1660-1670-х рр. відіграла руйнівну роль у формуванні козацької держави? Якою тут була роль кошового отамана Івана Сірка? Чи можна говорити, що його перемоги над турецько-

татарськими ордами спричинили більше лиха ніж тріумфів? Дослідники протягом століть намагаються обґрунтувати ті чи інші дії кошового отамана, які досить відчутно йшли в розріз з помислами гетьманів та трансформували історію нашої держави, іноді навіть в несприятливому для неї напрямку. Хоча варто зазначити, що ще за життя І. Сірка люди склали про нього легенди та пісні, возвеличуючи мужність та відважність козацького керівника, його волелюбність та боротьбу проти іноземних поневолювачів. Кошовий отаман ніколи не зраджував особистому принципам. Саме така своєрідна та водночас суперечлива постать Івана Сірка зумовила актуальність обраного нами дослідження.

Об'єктом дослідження є кошові отамани Запорізької Січі в другій половині XVII ст.

Предметом дослідження є Іван Сірко як суперечлива постать Української революції XVII ст.

Метою дослідження є ґрунтовне висвітлення ролі і значення діяльності та політичних поглядів кошового отамана Запорізької Січі Івана Сірка в часи Української революції XVII ст.

Для реалізації поставленої мети визначено такі **завдання**:

- проаналізувати історіографію проблеми, охарактеризувати джерельну базу;
- висвітлити походження Івана Сірка;
- проаналізувати початок військової кар'єри кошового отамана;
- обґрунтувати історичні аспекти політичної орієнтації Івана Сірка та його боротьбу проти турецько-татарських орд;
- дослідити останні роки життя Івана Сірка та показати значення його постаті в історії України.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період життя кошового отамана Івана Сірка, а саме від дня народження (точна дата невідома, більшість істориків вважають, що він народився між 1605-1610 рр.) до дня смерті (1680 р.).

Географічні межі дослідження визначаються територією Війська Запорозького Низового, Запорізької Січі, Правобережної України, Кримського ханства, Османської імперії, Московської держави, Речі Посполитої, Франції тощо.

Методи дослідження. В дослідженні використано як загальнонаукові, так і спеціальні історичні методи. Для вирішення поставлених завдань серед загальнонаукових досліджень слід зосередити увагу на методах аналізу й синтезу. Оскільки, завдяки аналізу козацьких документів було простежено політичні погляди й особисті міркування кошового отамана, а отримані результати узагальнено методом синтезу. Серед спеціальних історичних методів у роботі використано порівняльний, проблемно-хронологічний, синхронний та діахронний. Проблемно-хронологічний метод становить основу нашого дослідження. Синхронний метод дає можливість простежити політичний контекст діяльності кошового отамана Івана Сірка в конкретній ситуації, а діахронний – враховувати при цьому практику, яка склалася в попередній час.

Зв'язок з науковими програмами. Робота виконується згідно науково-дослідної та навчальної програми кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка та в контексті загальнонаукових програм вивчення курсу історії України.

Новизна роботи полягає в тому, що здійснено ґрунтовне дослідження життя та діяльності видатного кошового отамана Запорозької Січі. Проаналізовано політичні погляди Івана Сірка та його боротьбу проти турецько-татарських орд. Встановлено, що його суперечлива постать займає важливе місце і значення в історії України.

Апробація роботи. Зміст роботи, окремі її статті були висвітлені у збірниках наукових праць студентів і магістрантів історичного факультету К-ПНУ імені Івана Огієнка та обговорювалися на засіданні кафедри.

Практичне значення роботи полягає в тому, що її матеріали, можуть бути використані при написанні монографій, підручників і методичних

посібників, спецкурсів з історії для вищих навчальних закладів та шкіл із поглибленим вивченням гуманітарних дисциплін, а також курсових і дипломних робіт.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів й підрозділів, висновку. Загальний обсяг роботи становить 64 стор. Список використаних джерел нараховує 102 позиції.

ВИСНОВКИ

Проведений аналіз історіографічної літератури з досліджуваної проблеми дозволив виділити певні тенденції її розвитку та встановити, що вона є доволі обширною. Весь комплекс наявної історичної літератури в нашому дослідженні поділено на кілька груп. Першу групу складають роботи істориків дореволюційного періоду. Праці опубліковані в радянські часи становлять другу групу історіографії. Третю, репрезентують наукові доробки сучасної української історичної науки. Дореволюційним історикам вдалося в деякій мірі розкрити образ визначного козацького кошового отамана, інтерпретуючи його діяльність не лише з позиції власного бачення, а й в контексті політичної ситуації в державі, насамперед внутрішніх суперечностей та зовнішньої загрози. Загалом, в цьому напрямі історіографії утвердився героїчний та легендарний образ Івана Сірка, було визначено його місце в історії України. Досить неоднозначно дається оцінка дослідниками політичної діяльності козацького ватажка, часто навіть оминається це питання. Другий напрям історіографії виокремлюється працями радянських істориків, які працювали в умовах тоталітарної комуністичної ідеології. Проте, з другої половини ХХ ст. були опубліковані дослідження про кошового отамана, які чуттєво збагатили історичну радянську науку. Сучасні українські історики досить часто у своїх працях торкаються постаті Івана Сірка, зображують його як видатного козацького ватажка, який під впливом свобод Запорозької Січі досить часто змінював політичні погляди, переходив від одного гетьмана до іншого, від московського царя до польського короля тощо. На нашу думку, на цьому етапі функціонування історичної науки досить гостро відчувається нестача ґрунтовної монографії про І. Сірка, про його особисте життя, політичні погляди, які б були позбавленні міфів та легенд.

Джерельна база дослідження, яка орієнтується на козацькі літописи та дипломатичне листування, допомогла нам, в деякій мірі, висвітлити таку суперечливу постать як Іван Сірко. У літописах Г. Грабянки, Самовидця, С. Величка, невідомого автора «Історії Русів» кошовий отаман уособлює

національну ідею. Серед них найповніше образ Сірка представлено у літописі С. Величка, в якому міститься авторська оцінка особи видатного кошового. Проте, у літописах чітко простежується усна народна творчість, поезія, пісні, думи та легенди про Івана Сірка, усні перекази, які, разом із документальними джерелами, створюють колоритний образ отамана.

Походження, дата та місце народження майбутнього отамана досі залишається «білою плямою» в історії. Історики сперечаються чи народився Іван Сірко на Поділлі чи на Слобожанщині, чи був простого козацького роду чи все ж мав шляхетне походження. До сьогодні не встановлено імені його дружини та точної кількості дітей.

Знайдено документальне підтвердження того, що І. Сірко розпочав свою військову кар'єру з морських походів проти турок 1629 р. разом із Б. Хмельницьким. Також, зафіксована участь кошового у визвольній війні українського народу проти Речі Посполитої, зокрема в битві під Жванцем 1653 р. Відомо, що в 1654 р. Сірко виступав проти присяги московському царю та не підписав Переяславську угоду.

Після смерті Б. Хмельницького Іван Сірко став впливою особою в тогочасному суспільстві. На нашу думку, кошовий отаман розумів, що варто дбати перш за все про інтереси країни. Він виступив проти І. Виговського, віддавши перевагу Ю. Хмельницькому. І. Сірко сподівався, що другий Хмельницький буде продовжувати політику свого батька, але був розчарований. Намагання згуртувати козацтво і суспільство навколо одного гетьмана, виявилися безнадійними, оскільки навпаки призвело до остаточної тяжкої втрати Україною своєї самостійності за Переяславськими статтями та Слободищенським трактатом. Сірко також вважав неприйнятною політику І. Виговського та його Гадяцький договір. Проте, саме дії кошового проти татарської орди не дали гетьману скористатися перемогою під Конотопом 1659 р. для відновлення незалежності України. І. Сірко виступив проти П. Тетері, якому закидав пропольську орієнтацію. Зустрічаємо інформацію, що кошовий отаман навіть допомагав своєму родичу П. Дорошенку (хоча

завжди був ворогом турецько-татарської орієнтації). Але, на превеликий жаль, ці відносини були хиткими й нестабільними, тому що саме І. Сірко завадив створенню Української держави під протекторатом Туреччини. Також, кошовий покладав надії на Д. Многогрішного і навіть ненадовго переходив на сторону московського царя. Але вже після Андрусівського договору 1667 р. зайняв антимосковську позицію. У кошового отамана були надзвичайно впливові зв'язки на Лівобережній і Слобідській Україні. 1672 р. був претендентом на гетьманську булаву, що спричинило його негативне ставлення до нового гетьмана І. Самойловича і московського царя, який заслав його до в'язниці до Тобольську. Проте, саме за Сірка заступився польський король, тому що не було тоді полководця, який зміг би протистояти навалі турецько-татарських військ. У 1673 р. по поверненні з неволі кошовий отаман до кінця життя захищав автономні інтереси Запорізької Січі та навіть налагоджував відносини з Річчю Посполитою й навіть з Османською імперією та Кримським ханством. Помер видатний кошовий отаман у 1680 р.

Отже, постать Івана Сірка є однією з найбільш суперечливих в українській історії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

І. Джерела:

1. Акты относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографической комиссией. Т. V. Спб. : Титография П. П. Кулиша, 1867. 362 с.
2. Багалея Д. Материалы для истории колонизации и быта степной окраины Московского государства (Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губерний) в XVII – XVIII столетии. Харьков, 1886. Т.1. С. 290-292.
3. Житецький І. Листування О.М. Лазаревського і М.І. Костомарова. *Україна*. №4. 1927. С. 100-101.
4. Збірник козацьких літописів. Густинський літопис, Літопис Самійла Величка, Літопис Грабянки. Київ : Дніпро, 2006. 974 с.
5. Исторические лица. Кошевой Сирко // *Летопись Екатеринославской Ученой Архивной Комиссии / под ред. А. Синявского*. Вып. 7. Екатеринослав: тип. Губернского Земства, 1911. С. 69-74.
6. Источники Малороссийской истории, собранные Д. Бантыш-Каменским и изданные О. Бодянским. Ч. I. 1649-1687. Москва : Издание университета, 1858. 336 с.
7. Історія русів. Київ : Радянський письменник, 1991. 318 с.
8. Книга Большому Чертежу: Памятник 17 в. Москва; Ленинград : АН СССР, 1950. С. 63-75.
9. Конисский Г. История Русов. Репринтное воспроизведение издания 1846 года. К.: Дзвін, 1991. 337 с.
10. Левицкий О. Опыт исследования о летописи Самовидца // *Летопись Самовидца*. Киев, 1878. С. 71-72.
11. Літопис Гадяцького полковника Григорія Грабянки. Київ : Знання, 1992. 192 с.
12. Літопис Самовидця. Київ : Наукова думка, 1971. 208 с.

13. Рігельман О. І. Літописна оповідь про Малу Росію та її народ і козаків узагалі. Київ : Либідь, 1994. 768 с.
14. Рубан В. Краткая летопись Малыя России. СПб. : Тип. Х.Ф. Клена, 1977
15. Самійло Величко. Літопис. У 2-х т., Т. 2 / За ред. В. Шевчука. Київ : Дніпро, 1991. 642 с.
16. Симоновский П. Краткое описание о козацком малороссийском народе и овоенных его делах. URL. <http://litopys.org.ua/symon/sym.htm>

II. Наукові видання, монографії, статті

17. Альбовский Е. История харьковского слободского казачьего полка (1651-1765). Харьков : Типография губернского правления, 1895. 231 с.
18. Анцишкін І. До питання про «Французський похід» Івана Сірка. *Козацька спадщина: Альманах Інституту суспільних досліджень*. 2005. № 2. С. 120-122.
19. Апанович О. Гетьмани України і кошові отамани Запорозької Січі. Київ : Либідь, 1993. 288 с.
20. Апанович О. Запорізька Січ у боротьбі проти турецько-татарської агресії у 50-70-і роки XVII ст. Київ : Видавництво Академії Наук Української РСР, 1961. 299 с.
21. Апанович О. Розповіді про запорозьких козаків. Київ : Дніпро, 1991. 335 с.
22. Апанович О. Чортотлицька Запорозька Січ. Київ : Українське козацтво, 1998. 80 с.
23. Бантыш-Каменский Д. История Малой России от водворения славян в сей стране до уничтожения гетманства. Киев : Час, 1993. 656 с.
24. Бантыш-Каменский Д. История Малой России. Ч. 2: От присоединения сей страны к Российскому Государству до избрания в Гетьманы Мазепы. Москва, 1830. 296 с.

25. Борщак І. Козаки Хмельницького під Дюнкерком 1645 (за невиданими документами архівів військового міністерства і міністерства закордонних справ у Парижі). *Українська трибуна*. Варшава. 1922. 6 січня.
26. Вергун І. Чи козаки Хмельницького брали Дюнкерку в 1646 році? *Визвольний шлях*. Кн. 5 (386). 1980. С. 625–626.
27. Газін В. Політика Кримського ханства щодо України та її вплив на розвиток московсько-польського військово-політичного протистояння в 1654-1667 рр. // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Історичні науки. Т. 30. 2020. С. 197-216.
28. Голобуцький В. Гомін, гомін по діброві: Історичні розповіді про запорозьких козаків. Київ : Державне видавництво дитячої літератури УРСР, 1963. С.135–140.
29. Голобуцький В. Про одну легенду з історії України XVII ст. *Український історичний журнал*. № 9. 1985. С. 132–140.
30. Голубуцький В. Запорозьке козацтво. Київ : Вища школа, 1994. 539 с.
31. Горбань М. Козак і воєвода. Харків : Рух, 1929. 192 с.
32. Грушевський М. Твори у 50-и томах. Львів : Світ, 2005. Т. 3. С. 339 – 340.
33. Данилевич В. Нові дані для біографії Івана Сірка. Київ : [б. в.], 1907. С. 140-148.
34. Дімова І. Роль кошового отамана Запорозької Січі Івана Сірка у становленні української держави // Публічне управління в історії української держави: погляд молодого покоління: збірник матеріалів Всеукраїнського учнівського конкурсу наукових есе «Публічне управління в історії української держави» (16 травня 2020 року). Київ : КНЕУ, 2020. 204 с. С. 50-55.
35. Дмитренко М. Українська фольклористика : історія, теорія, практика. Київ : Ред. Часопису «Народознавство», 2001. 576 с.
36. Жуковський М. Доля могили І. Д. Сірка. *Праці Центру пам'яткознавства*. 2012. Вип. 22. С. 275-291.

37. Жуковський М. Слава за життя – безсмертя після нього: Стислий перелік походів і боїв І. Д. Сірка. Київ : СПД «Фельдман О.О.», 2012. 32 с.
38. Кащенко А. Оповідання про славне Військо Запорозьке низове. Дніпропетровськ : Січ, 1991. 494 с.
39. Коляда І., Биба Є. Отаман Іван Сірко. Харків : Фоліо, 2012. 126 с. (Знамениті українці).
40. Коляндрук Т. Загадки козацьких характерників. Львів : Піраміда, 2007. 288 с.
41. Костомаров Н. Собрание сочинений: Исторические монографии и исследования: в 8-ми книгах. Кн. 6. Т.15 : Руина. Гетманство Бруховецкого, Многогрешного и Самойловича. Спб, 1905. С.12, 94.
42. Кошовий отаман Запорозької Січі Іван Сірко // Гуржій О. Сто великих постатей і подій козацької України. Київ : Арії, 2008. С. 260-276.
43. Кошовий отаман Запорозької Січі Іван Сірко // Чиженок Ю. А. Нариси про козацькі часи в Україні: у 2 ч. Запоріжжя : ЛПС, 2015. С. 143-150.
44. Кривошея В. Козацька еліта Гетьманщини. Київ : ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008. 452 с.
45. Крип'якевич І. Історія України. Львів : Світ, 1992. С. 244-245.
46. Лиман І. Особливості релігійності запорозьких козаків // Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України ЗДУ : Південна Україна XVIII–XIX століття. Вип. 2. Запоріжжя : РА «Тандем–У», 1996. С. 78–86.
47. Малик В. Твори: в 2-х т. Том 1-2. Таємний посол: Роман. Київ : Дніпро, 1986.
48. Маркевич Н. История Малороссии. Москва : Издание книгопродавца О. И. Хрусталева, типография Августа Семена, 1842. 401 с.
49. Марковин Н. Очерк истории запорожского козачества. Санкт-Петербург : В типографии Ф. С. Сушинского, 1878. 78 с.

50. Маслійчук В. *Altera patria*. Нотатки про діяльність Івана Сірка на Слобідській Україні. Харків : Харківський приватний музей міської садиби, 2004. 72 с.
51. Маслійчук В., Мицик Ю. Кошовий отаман Іван Сірко. Київ, 2007. 29 с. Серія: Наші полководці.
52. Михайлин І. Слобожанська сучасниця Богдана Хмельницького // *Історичні віхи Слобідської України XVII – початок XX ст.* Харків, 1997. С. 43-44.
53. Мицик Ю. З дипломатичної кореспонденції Івана Сірка. *Наукові праці історичного факультету ЗДУ*. 2003. Випуск XVI. С.21-29.
54. Мицик Ю. Іван Сірко – національний герой українського народу // *500-річчя Запорозької Січі : Історія запорізького козацтва : сучасний стан та проблеми дослідження*. Дніпропетровськ : Промінь, 1990. С. 17-29.
55. Мицик Ю. Іван Сірко. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2010. 160 с.
56. Мицик Ю. Нові дані до біографії Івана Сірка // *Збірник рефератів-доповідей обласної науково-практичної конференції з історичного краєзнавства*. Дніпропетровськ : Вид-во ДДУ, 1990. С. 38–41.
57. Мицик Ю. Отаман Іван Сірко. Запоріжжя : РА «Тандем-У», 1999. 44 с.
58. Мицик Ю., Плохій С., Стороженко І. Як козаки воювали: Історичні розповіді про запорізьких козаків. Дніпропетровськ : Промінь, 1990. 302 с.
59. Морозенко М. Іван Сірко. Великий Характерник. Львів : «Вид-во Старого Лева», 2010. 168 с. (Серія «Українська сила»).
60. Морозенко М. Іван Сірко. Славетний кошовий. Львів : «Вид-во Старого Лева», 2013. 265 с. (Серія «Українська сила»).
61. Мушкетик Ю. М. Яса : роман. Київ : Рад. письменник, 1987. 597 с.

62. Мышецкий С. История о козаках запорожских, как оные из древних лет зачалися, и откуда свое происхождение имеют, и в каком состоянии ныне находятся. Москва : Издание Императорского Общества Истории и Древностей Российских в Университетской типографии, 1847. VIII, 42 с.
63. Нариси з історії освоєння Південної України XV–XVIII ст. : колективна монографія / за ред. О. Репана; Укр. ін-т нац. пам'яті. Київ : К.І.С., 2020. 288 с.
64. Павленко І. Легенди та перекази Нижньої Наддніпрянщини: буття у просторі і часі : монографія. Запоріжжя : ЗНУ, 2006. 243 с.
65. Половцов А. О малороссийских казаках на французской службе в 1646 г. *Киевская Старина*. № 5. 1899. С. 74–75.
66. Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2 т. Т.2. Від середини XVII століття до 1923 року. Київ : Либідь, 1993. С.121-122.
67. Саратов І. Харківський полковник Іван Дмитрович Сірко : іст.-публіцист. нарис. Харків : Майдан, 2008. 100 с. (Проза Слобожанщини).
68. Сергійчук В. Запорожці за Дунаєм, Віслою, Рейном... *Всесвіт*. №6. 1990. С.158-166.
69. Серета Н. «Тут похований кошовий отаман Іван Сірко» (історія створення меморіалу). *Вісник Львівської національної академії мистецтв*. Вип. 23. С. 334-343.
70. Сірко Іван Дмитрієвич // 100 знаменитих людей України / В. Скляренко. Харків : Фолио, 2005. С. 398-403.
71. Скальковский А. История Новой Сечи или последнего Коша Запорожского. Днепропетровск : Січ, 1994. 678 с.
72. Смогоржевська І. Лицар Запорозької Січі кошовий отаман Іван Сірко. *Військово-науковий вісник*. 2011. Вип. 15. С. 45-55.
73. Смолій В. Іван Сірко // Історія України в особах : Козаччина / авт. колектив: В. Горобець та інші. Київ : Україна, 2000. С. 152–159.

74. Смолій В., Степанков В. Богдан Хмельницький. Київ : Либідь, 1995. 624 с.
75. Смолій В., Степанков В. Українська державна ідея XVII-XVIII століть: проблеми формування, еволюції, реалізації. Київ, 1997. 368 с.
76. Смолій В., Степанков В. Українська національна революція XVII ст. (1648-1676 рр.). Київ, 1999. 352 с.
77. Сушинський Б. Козацькі вожді України. Історія України в образах її вождів та полководців XV–XIX століть. Історичні есе. У 2 т. Т. 2. Одеса : «ЯВФ», 2006. 584 с.
78. Уривалкін О. Гетьмани України та кошові Запорізької Січі. Київ : КНТ, 2019. С. 226-248.
79. Федоренко Д. Кошовий лицарів чубатих. Іван Дмитрович Сірко в українській етнопедагогіці, фольклорі та етнології. Кривий Ріг : ПП «Видавничий дім», 1999. 144 с.
80. Фігурний Ю. Історичні витоки українського лицарства: Нариси про зародження і розвиток козацької традиційної культури та національне військово мистецтво в українознавчому вимірі. Київ : Видавничий дім «Стилос», 2004. 308 с.
81. Химко А. Засвіти. Київ : Радянський письменник, 1990.
82. Чемерис В. Сторожова могила. *Дзвін*. 2002. № 3. С. 145–151.
83. Швидько Г. Легендарний і реальний кошовий отаман (рецензія на книгу: о. Юрій Мицик. Іван Сірко. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2010. 160 с.). *Січеславський альманах*. 2011 № 6. С. 119-122.
84. Щербан Н. Образ Івана Сірка: типологія характеру в народній творчості і художній літературі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література». Харків, 2008. 20 с.
85. Яворницький Д. Запорож'є в остатках старини. Санкт-Петербург : Издание Л.Ф. Пантелеева, 1888. 447 с.

86. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків. У 3 т. Т. 1. Київ : Наукова думка, 1990. 592 с. (Пам'ятки історичної думки України).

87. Яворницький Д. Іван Дмитрович Сірко, славний кошовий отаман війська Запорізьких низових козаків. Дніпропетровськ : Промінь, 1990. 190 с.

III. Електронні ресурси

88. Апанович О. Гетьмани України і кошові отамани Запорозької Січі. URL. <http://exlibris.org.ua/apanowicz/sirko.html>

89. Гетьмане ясновельможний, священний це обов'язок: хто себе скував святими зобов'язаннями, той не боїться благодійного служіння, бо хто слугує, той і торожествує... URL. https://cdiak.archives.gov.ua/v_Hetman_Ivan_Mazepa.php

90. Запорозьке козацтво під час повстань 1625, 1630-1631 років. Здобуття Кодака запорожцями в 1635 році. Українські козаки в Тридцятилітній війні. URL. <http://litopys.org.ua/holob/hol11.htm>

91. Іван Дмитрович Сірко – славний кошовий отаман Війська Запорозького Низового https://cdiak.archives.gov.ua/v_Ivan_Sirko_otaman.php

92. Іван Сірко. URL. <http://zvitiaga.org/catalog/award/sirko>

93. Іван Сірко. URL. <https://myukraine.org.ua/ivan-sirko/>

94. Ігор Михайлин Іван Сірко з січовим товариством на теренах історії. URL. <http://www.kafedrajourn.org.ua/media/2302>

95. Кошовий отаман Іван Сірко читав лекції з історії України-Русі в Сорбонні: фейк. URL. <https://www.stopfake.org/uk/fejk-koshovij-otaman-ivan-sirko-chitav-lektsiyi-z-istoriyi-ukrayini-rusi-v-sorbonni/>

96. Лицар козацької звитяги Іван Дмитрович Сірко (між 1605 та 1610–1680): Рек. бібліогр. покажч. / Упр. культури і туризму Харк. облдержадмін. Харк. обл. універс. наук. б-ка; Уклад. Г. М. Єрофеева. Харків, 2005. URL. <http://lib.kh.ua/libdruk/LibKh-00000000011.pdf>

97. Мицик Ю. Отаман Іван Сірко. URL. <http://www.cossackdom.com/book/booksirko.html>

98. Мустафін О. Барон Сірко Ла-Маншський, або легенда про «козаків кардинала». URL. <https://www.istpravda.com.ua/articles/2019/08/26/156134/>
99. Найбрутальніший лист у світі. URL. <https://zt.20minut.ua/Nashe-mynule/naybrutalnishiy-list-u-sviti-11071476.html>
100. Піскун І. Іван Сірко – козак-характерник. URL. <http://eztuir.ztu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/815/1/440.pdf>
101. Прудивус С. Постать Івана Сірка в історії України. URL. <https://kuprienko.info/prudivus-s-v-postat-ivana-sirka-v-istoriyi-ukrayini/>.
102. У Франції відкрили меморіальну дошку на честь Івана Сірка. URL. <http://www.golos.com.ua/article/290736>